

NYELV ÉS TÁRSADALOM

1. A nyelv és társadalom sokoldalú, bonyolult kapcsolatának kérdése nem újkeletű a tudományos gondolkodás történetében. Grimm Jakab, a nyelvtörténet megalapozója, a ma is gyakran idézett *Deutsche Grammatik* (1819) szerzője már a múlt század húszas éveiben hangsúlyozta, hogy a nyelv történetét elszakíthatatlan szálak fűzik a nép történetéhez. Felfogásának alapgondolata: „Nyelvünk egyben történetünk is.“

A Grimmtől megalapozott nyelvtörténeti koncepció e lényeges eleme a század közepe táján kibontakozó természettudományi felfogás, majd a hetvenes években jelentkező és a nyelvtörténetet egyéni lélektani alapokra helyező újgrammatikus iskola tevékenysége és hatása következtében háttérbe szorult. Nem kedvezett neki a Wundt Vilmostól kifejtett társaslélektani (néplelektani) felfogás sem, ez azonban korántsem jelenti, hogy folytonossága megszakadt. Müller Maximilián, a természettudományi felfogás lelkes híve és propagálója, magyar nyelvre is lefordított, nagy hatást kiváltott felolvasásaiban a nyelvtudományról többek közt nyelvtipológiai kérdésekkel is foglalkozott, s a különböző szerkezeti típusok (izeláló, agglutináló és flektáló szerkezet) kialakulását társadalmi tényezőkkel igyekezett magyarázni. Az amerikai Whitney Vilmos, a természettudományi felfogás egyik bírálója, Müller legszenvedélyesebb ellenfele, a nyelv mibenlétéről azt vallotta, hogy nem sorolható a természet világhoz, hanem társadalmi produktum.

Ma már mindenki egyöntetűen elismeri, hogy a XX. század nyelvtudományának történetében Saussure Ferdinándnak a genfi egyetemen tartott általános nyelvészeti előadásai fontos szerepet játszottak. Saussure — mint ismeretes — elsősorban a leíró nyelvtudomány elméleti megalapozásával, valamint több elméleti és módszertani kérdés fölvetésével és újszerű megvilágításával írta be nevét a nyelvtudomány történetébe. Ilyen például a nyelv és a beszéd megkülönböztetése, a nyelvi elemek rendszer-jellegének hangsúlyozása, a nyelvi jel mibenlétének kérdése, a szinkronia és diakronia mibenléte és szerepe a nyelvi rendszer tanulmányozásában. A nyelvet azonban a nagy genfi nyelvész zárt rendszerként fogta föl, s ennek megfelelően a külső, köztük társadalmi tényezők szerepét nem tartotta jelentősnek a nyelv fejlődésében. A Saussure-tól megfogalmazott nyelvelméleti tételeket magukévé tevő strukturalista iskolák jelentősége elvitathatatlan századunk nyelvtudományi életében. Azonban azáltal, hogy a nyelvet ők is zárt rendszernek tekintették s minden nyelvi változást a rendszeren belüli összefüggésekből igyekeztek megmagyarázni, a nyelv és a társadalom kapcsolatának kérdését kirekesztették a nyelvtudomány érdeklődési köréből.

A strukturalista iskolák e túlzását azonban szerencsésen ellensúlyozta a Saussure egyik tanítványától, Meillet Antoine-tól megalapozott és évtizedeken át nagy tekintélynek örvendő francia szociológiai iskola, vala-

mint a századunkban kibontakozó és a nyelvet következetesen társadalmi jelenségként kezelő marxista nyelvtudomány. Meillet, a XX. század egyik legnagyobb összehasonlító nyelvésze, egész tevékenysége során igyekezett bizonyítani a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatát. A tőle megalapított iskola (képviselői közül Vendryes Joseph és Cohen Marcel nevét kell megemlítenünk) felfogásában vannak vitatható tételek, mégis nagy érdeme a nyelv és társadalom fejlődése gondolatának továbbfejlesztése, a nyelvek életéből vett számos példával való igazolása. A marxista nyelvtudomány mellett kétségtelenül a francia szociológiai iskola játszott a legfontosabb szerepet abban, hogy a leíró strukturalizmus egymagában elégtelennek bizonyult, létrejött a nyelvtörténeti strukturalizmus, s hogy ennek elméleti megalapozásában éppen a francia Martinet André, az egykori prágai nyelvész kör tagja, Meillet iskolájának és felfogásának alapos ismerője tevékenykedett a legtöbb sikerrel. Felfogására — mint ismeretes — az jellemző, hogy a nyelv fejlődésében a belső tényezőknek tulajdonít ugyan döntő szerepet, ugyanakkor — legalább áttételesen — a külső, köztük társadalmi tényezők szerepét is elismeri.

A nyelv és társadalom kapcsolatának kérdése természetesen nemcsak elméleti szinten merült föl, hanem módszertani téren is. Az első olyan módszer, mely jelentős mértékben támaszkodott a nyelv és társadalom kapcsolatára, az ún. *nyelvészeti paleontológia*. Segítségével, a rokonnyelvek közös szókincselemeire támaszkodva, az egykori őshaza helyének megállapításában, az együttlélés korabeli gazdasági-társadalmi viszonyok körvonalazásában, az alapnyelv és más nyelvek kapcsolatának megvilágításában ért el a nyelvtudomány és az őstörténet figyelemre méltó eredményeket. (A finnugor őshaza helyének megállapítására irányuló kutatásokban a nyelvészeti paleontológiát először a híres orosz természettudós, Köppen Frigyes Tódor alkalmazta 1886-ban megjelent munkájában.) Saussure idézett művében kétségbe vonta ugyan a módszer megbízhatóságát — ez érthető, hisz külső tényezőket von be a vizsgálódás körébe —, a nyelvtudomány gyakorlata azonban nem igazolta a genfi nyelvész kétegyeit. Jelleghénél fogva itt kell megemlítenünk a *szavak és dolgok* (Wörter und Sachen) *módszerét*, mely a nyelv szókincse, valamint a nyelvet beszélő nép anyagi műveltsége közti kapcsolatok feltárásával a szókincskutatásokban bizonyult nagyon hasznosnak, mind ami a szavak eredeztetését, tehát a szószármaztatást, mind pedig ami a jelentésváltozások bonnyult kérdését illeti.

A XX. század utóbbi évtizedeinek nyelvtudományi élete heves vitáknak volt a színtere. Tanulásokban rendkívül gazdag vita folyt egyrészt a hagyományos nyelvtudomány és a strukturalizmus, másrészt a polgári nyelvtudomány és a marxista nyelvtudomány képviselői között, sőt magán a marxista nyelvtudományon belül is. Becsületére válik a vitatkozó feleknek, hogy nem tévesztették szem elől a nyelvtudomány alapvető elméleti és módszertani kérdéseit, mint amilyen például a nyelv mibenlétének, szerkezetének, funkciójának, fejlődésének, vizsgálata módszereinek kérdése. A vita során nyilvánvalóan sok szó esett a nyelv fejlődését befolyásoló belső (nyelvi rendszeren belüli), valamint külső, s ezek sorában a társadalmi tényezőkről is. A vita valamennyi nyelvtudományi irányzatot és felfogást érintette, s azzal a megnyugtató konklúzióval zárult, hogy **mivel a nyelvi rendszer és a vele szoros kapcsolatban**

álló beszédműködés bonyolult és sokoldalú jelenség, egyoldalú megközelítése nem vezethet eredményhez. Így bebizonyosodott, hogy magából a nyelvből csak bizonyos jelenségek magyarázhatók meg, valamennyi jelenség megmagyarázása csakis abban az esetben lehetséges, ha figyelembe vesszük mindazokat a tényezőket, amelyek a nyelv funkcionálásában és fejlődésében szerepet játszanak. Nem hanyagolhatók el ezek szerint a lélektani tényezők (gondoljunk a modern *pszicholingvisztikára*),* a nyelv logikai vonatkozásai, a nyelv kapcsolata a gondolkodással s nem utolsósorban a társadalmi tényezők, amelyeknek a nyelv kialakulásában, fejlődésében és funkcionálásában egyaránt fontos szerepük volt, illetőleg van.

2. A nyelvtudomány egyik legrégebb s egyben legnehezebb kérdése az emberi beszéd és nyelv kialakulása. Már az ókori gondolkodókat foglalkoztatta. Később a felvilágosodás korában tettek nagy erőfeszítéseket megvilágítása érdekében, azonban a XIX. században, éppen abban az időszakban, amikor hosszas előzmények után kialakult és gyors fejlődésnek indult a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány, a kérdés iránti érdeklődés lanyhult. Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány legnagyobb képviselői érdeklődésének középpontjában az egykori alapnyelv kikövetkeztetése, a rokonnyelvek kialakulása és története állott, az említett kérdéssel alig foglalkoztak. Nem is tartották szorosabb értelemben vett nyelvtudományi kérdésnek. Az 1866-ban alapított Société Linguistique de Paris alapszabályzata például egyenesen megtiltotta, hogy a társulat ülésein a nyelv eredetének kérdésével foglalkozzanak. A már említett Vendryes Joseph 1921-ben kiadott, tanulságokban ma is gazdag *Le langage* című kézikönyvében szintén azt a nézetet vallja, hogy a nyelv eredetének kérdése nem tartozik a nyelvtudomány tárgyköréhez, vizsgálata a lélektan és a szociológia feladata. Ugyanígy vélekedett egyik, 1948-ban megjelent cikkében is. Egy másik szakember, Tovar Antonio, 1954-ben megjelent tanulmányában (*Word*, X, 2—3.) a lélektan és a filozófia hatáskörébe utalja a kérdést. Az érdeklődés a beszéd és nyelv eredete iránt ennek ellenére nem szűnt meg, sőt a XX. században újra meglehetősen élénk lett. Persze nemcsak nyelvészek foglalkoznak vele, hanem filozófusok, pszichológusok, antropológusok, az állattan szakemberei, őstörténészek, hogy csak a legfontosabb tudományágakat említsük.

A kérdéssel való foglalkozás mintegy 2500 évet felölelő időszakában — mint ismeretes — több magyarázási kísérlet keletkezett. Az egyik a Platónig visszavezethető, majd Herdertől továbbfejlesztett hangutánzó elmélet, melyről még ma sem állítható, hogy nem lehetett valamelyes szerepe a beszéd kialakulásában. Több neves nyelvész (így Humboldt és Grimm) volt híve az Epikurosztól megfogalmazott indulatszavak elméletének. A század első évtizedeiben különösen népszerű Wundt Vilmos kifejező-mozgás elmélete. Közismert az is, hogy egyesek a gyermeknyelv és a primitív törzsek nyelvének tanulmányozásától vártak, illetőleg várnak még ma is sokat, ismét mások a beszédhibákkal rendelkező egyének megfigyelésével bővítették a kutatás körét. Napjainkban többen nagy

* *Egyik legjobb ilyen jellegű szakkönyvünk Tatiana Slama-Cazacu* *Introducere în psiholingvistică (București, 1968) című munkája.*

jelentőséget tulajdonítanak az állatok adta hangok megfigyelésének (kutatás, amelyet még Darwin alapozott meg), valamint a kérdés lélektani és szociológiai megközelítésének.

Mindezek a törekvések és eredmények gazdagították a nyelv eredetére vonatkozó ismereteket, mégis a kérdés megvilágítása szempontjából az a felfogás bizonyult a leghatékonyabbnak, mely az emberi beszéd és nyelv kialakulását természetes környezetébe ágyazva vizsgálta, azaz társadalmi jelenségként fogta föl, és kialakulását is a társadalom életével szoros kapcsolatban próbálta megvilágítani.

A nyelv társadalmi jelenségként való szemléletének nagy múltja van a tudományos gondolkodás történetében. Démokritosz után Lucretius és mások próbálták a beszéd eredetét materialista alapon magyarázni. Főleg azt igyekeztek bizonyítani, hogy a beszéd az emberek közös alkotása, azaz társadalomban jött létre az érintkezés eszközeként. Sok tekintetben hasonló módon közelítette meg a kérdést a nagy felvilágosult gondolkodó, Rousseau is. A beszéd eredete kérdésének dialektikus materialista megvilágítása Marx és Engels érdeme. Ők hangsúlyozták először, hogy a nyelv társadalmi jelenség, s mint ilyen társadalomban jött létre, szoros kapcsolatban a munkával és a gondolkodással, az érintkezés és közlés eszközeként. Malmberg Bertold sem véletlenül hangsúlyozza 1968-ban megjelent, *Les nouvelles tendances de la linguistique* című munkájában a nyelvészociológiai kutatások jelentőségét. Szerinte is döntő fontosságú tényező annak a figyelembevételé, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, s mint olyan jött létre.

3. Már említettük, hogy a múlt század elején megalapozott összehasonlító-történeti nyelvtudomány művelői közül viszonylag kevesen tulajdonítottak jelentőséget a nyelv és társadalom kapcsolatának. Az idő azonban Grimmet igazolta; a nyelvtudomány másfél évszázados tapasztalata bebizonyította, hogy a nyelv szoros kapcsolatban fejlődik a társadalommal és a gondolkodással. Ennek a kérdésnek is gazdag szakirodalma van, magunk mindössze egy-két kérdés fölvetésére és futólagos megvilágítására szorítkozunk.

Az összehasonlító nyelvtudomány egyik legfontosabb kérdése az alapnyelv kikövetkeztetése és differenciálódásának nyomon követése a rokonnyelvek kialakulásáig. Az indogermán alapnyelv kikövetkeztetését — mint ismeretes — Schleicher August végezte el a múlt század közepe táján, de az ő nevéhez fűződik az alapnyelv differenciálódási folyamatát megvilágító első elmélet, az ún. *családfaelmélet* (Stammbaum-Theorie) megfogalmazása is. Ezt váltotta föl valamivel később Schmidt Johann *hullámelmélete* (Wellentheorie), melyről napjainkban is az a felfogás, hogy lényegesen közelebb járt az igazsághoz, mint Schleicher családfa-elmélete, a folyamat okait azonban még nem ismerték. A kérdés megvilágítása a nyelvföldrajz mellett a történettudomány elérte eredmények felhasználásával vált lehetővé. Az őstörténeti kutatások ugyanis fényt derítettek arra, hogy az egykori alapnyelvet beszélő és a fejlődés kezdetleges fokán álló nemzetségek eléggé nagy területen éltek. (A csak néhány tízezerre tehető finnugor ősnép például a Volga és a Káma összefolyásától egészen az Urálig terjedő, több százezer négyzetkilométernyi területen élt.) A

nemzetségek közti kapcsolatok laza volta már egymagában kedvezett a nyelvi differenciálódásnak. Különösen gyors ütemű lett e folyamat akkor, amikor az ún. *ősnép* különböző okok miatt (természetes szaporulat, külső támadások, jobb szállásterületek keresése) szétvándorolt. A kapcsolatok megszűnése a rokonyelvek lassú kialakulását eredményezte. Az egykori latin nyelv differenciálódása és az újlatin nyelvek kialakulása másképp ment végbe, mivel a latint beszélő népcsoportok addigi lakóhelyükön maradtak. A folyamat oka mégis társadalmi jellegű: a római birodalom szétesése. A hatalmas birodalom romjain több feudális állam keletkezett, s ez a latin nyelv erőteljes differenciálódását és az újlatin nyelvek kialakulását eredményezte.

A nyelvfejlődés egyik alapvető folyamatának tekintett differenciálódás azonban nemcsak a rokonyelvek kialakulásában játszott fontos szerepet, hanem a népi és nemzeti nyelvek történetében is. A vízszintes irányú rétegződés a nyelvjárásokat hozta létre, a függőleges irányú pedig a különböző réteg- és csoportnyelveket. Ezek a fejlődési folyamatok is a nyelvet beszélő társadalom történetével szoros kapcsolatban mentek végbe. A nyelvjárások végleges kialakulása például az egykori feudalista felaprózottsággal függ össze, a függőleges irányú rétegződés pedig a munka differenciálódásával és a különböző műveltségi színvonalat képviselő rétegek kialakulásával. Így jöttek létre a nyelvjárások mellett a szakmai nyelvváltozatok, az argó különböző változatai, sőt a köz- és irodalmi nyelv is.

A nyelvfejlődés másik alapvető folyamata az integrálódás, másképp nyelvi egységesülés. Ez is végigkíséri a nyelveket fejlődésük egész folyamán, s a társadalmi tényezőktől függően hol erőteljesebb, hol gyengébb. Érvényesülhet egy nyelven belül, de fölléphet egymással érintkező, illetőleg kapcsolatba kerülő nyelvek közt is. Ha egy nyelven belül jelentkezik, rendszerint a nyelvjárások közti különbségek kisebb-nagyobb fokú kiegyenlítését eredményezi. A magyar nyelv- és nyelvjárástörténet adatai például amellettszólnak, hogy az egykori magyar törzseknek törzsszövetségbe való tömörítése meglehetősen erőteljes nyelvjárási keveredést eredményezett. Nemegyszer előfordult az is, hogy két legyőzött és számbelileg megcsappant törzs egy törzsbe szerveződött, ami szintén erőteljes nyelvjárási keveredéssel járt együtt. Mint említettük, a feudalista viszonyok a differenciálódásnak kedveztek, a jobbágytelepítések, valamint az olyan nagy megrázkódtatások, mint amilyenek a magyar nép történetében a tatárjárás és a török hódoltság kora jelentett, a feudális viszonyok ellenére is bizonyos fokú integrálódást eredményeztek.

Az integrálódás végbemehet nyelvek közt is. A római birodalom terjeszkedése során a latin hatalmas területen terjedt el, vált a közigazgatás, a gazdasági, főleg kereskedelmi élet, a katonaság hivatalos nyelvévé, s mint ismeretes, számos nyelvet kiszorított nemcsak Itália területén, hanem a provinciákban is. Így merült feledésbe az oszkusz, az umber, az etruszk, a dák, a trák, a gall. Emléküket mindössze a latinban, illetőleg az újlatin nyelvekben fennmaradt kisebb-nagyobb számú szó őrzi. Az egykori római birodalom területén tehát nagyszabású nyelvi integrálódás ment végbe. A folyamat azonban nem mindenik nyelvet érintette. A görög például továbbra is fennmaradt, nem szoríthatta ki a latin, mivel a rómainál több vonatkozásban fejlettebb kultúrának volt a hordozója. A

társadalmi tényezőknek ezek szerint a nyelvek integrálódási folyamatában is van szerepük.

Érdekes integrálódási folyamat ment végbe annak idején az ókori Görögországban. A ógörög nem volt egységes nyelv. Ismertebb nyelvjárásai a dór, a jón, az attikai. Mivel a városállamok közül politikai, gazdasági és művelődési szempontból Athén lett a legfejlettebb, az attikai nyelvjárás alapján kialakult a *koinén*nek nevezett köz- és irodalmi nyelv, mely a nyelvjárások fölé rétegződött, az egész görögség köz- és irodalmi nyelvévé vált.

Az irodalmi nyelvek kialakulása mindenütt nyelvi integrálódást eredményezett. Ismeretes, hogy a francia irodalmi nyelv a Párizs környéki nyelvjárásból, az Île de France nyelvjárásából keletkezett, s néhány évszázad alatt elterjedt egész Franciaországban, kezdetben inkább a kancelláriák, majd a XVI. században az irodalom és a közigazgatás, a XVII. században pedig az oktatás hivatalos nyelvváltozataként. Ugyanígy jött létre a toszkánai nyelvjárás alapján az olasz irodalmi nyelv, mely szintén az egymástól meglehetősen eltérő olasz nyelvjárások fölé rétegződött. Az egységes, modern irodalmi nyelvek kialakulása óta e folyamat világszerte erőteljes, a nyelvjárások fokozatosan szorúlnak háttérbe, ezzel párhuzamosan azonban számos nyelvjárás szó kerül be az irodalmi nyelv szóincsébe.

4. A nyelv és társadalom kapcsolatának kérdése azonban a nyelvtudományt abból a szempontból is érdekli, milyen mértékben befolyásolhatják a társadalmi tényezők a nyelvi rendszer különböző elemeit: szóincsiét, hangrendszerét, alaktani és mondattani rendszerét. Altalánosan elfogadott nézet az, hogy a társadalmi tényezők hatása elsősorban a szókészlet fejlődésében mutatható ki. A társadalomnak minden új ismeretet meg kell neveznie, s ez a szókészletnek a társadalom fejlődésével szoros kapcsolatban végbemenő állandó gazdagodását eredményezi. Az új szavak egy része belső fejlődéssel keletkezik, olyankor azonban, amikor a társadalom fejlődése egy másik, valamely szempontból a fejlődés magasabb fokára jutott nép hatására megy végbe, számos kölcsönző is meghonosodik a nyelvben. E szavak évszázadok hosszú során át őrzik az illető társadalmat ért hatás emlékét. Ennek következtében a nyelvek különböző eredetű kölcsönző-rétegei nemcsak a nyelvtudomány számára tanulságosak, hanem értékes adalékokat szolgáltatnak a történettudomány számára is.

A század elején Meillet mutatott rá arra, hogy a társadalmi tényezők a szavak jelentésváltozásának tanulmányozásakor sem hagyhatók figyelmen kívül. *Comment les mots changent de sens?* című tanulmányában (1906) az addig inkább lélektani alapon álló jelentéstanban is meghonosította a társadalmi tényezők figyelembevételét. Vannak esetek, amikor a jelenség nyelven belüli okokra vezethető vissza, azonban vannak olyan szavak is, amelyeknek a jelentése azért változik meg, mert megváltozik maga a tárgy (gondoljunk például a *toll* szó jelentésfejlődésére), vagy pedig atkerül a szó egyik nyelvváltozatból a másikba (így a katonai nyelvváltozat *compagnon* szavának jelentése, a szó elterjedése révén a köznyelvben, jelentős mértékben bővült, az eredeti „katonatárs“ helyett „társ“ lett a jelentése).

Persze nagyon vigyáznunk kell, nehogy a nyelv és társadalom kapcsolatának kérdését vizsgálva túlzásba essünk. Meillet például nagy erőfeszítéseket tett avégett, hogy kimutassa a kapcsolatot a nyelvtani rendszer fejlődése és a társadalmi viszonyok között. Több vonatkozásban helyesen közelítette meg a rendkívül nehéz és bonyolult kérdést. Helyesen mutatott rá arra, hogy a nyelvtani rendszer esetében a társadalmi tényezők nem közvetlenül hatnak, hanem a gondolkodás közvetítésével. A társadalom fejlődése következtében fejlődik a gondolkodás, egyre elvontabbá válik, s ez a nyelvtani rendszerben a konkrétabb jellegű nyelvtani kategóriák kiveszésével jár. Ezzel magyarázható többek közt a konkrétabb jelentésű többes számok (duális, triális) kiveszése az általános többes kialakulása után. Talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk azt a nézetet, hogy az igealakrendszer egyszerűsödése szintén ilyen tényezőkkel függ össze. E jelenség a magyar nyelv újkori történetéből is kimutatható. Többek közt feledésbe merült az elbeszélő múltú igealak. A múlt század közepe táján még gyakran előfordult a köz- és irodalmi nyelvben is (*adék, láték, gondolkodám*), napjainkban már csak nyelvjárási szinten él. Ugyanez történt a *láttam volt* és még több összetett igealakkal, melyek közül nem egy megtalálható ma is a székely nyelvjárásban. A magyar nyelv múlt idejű igealakjai közül a *-t ~ -tt* jeles a legelvontabb jelentésű, s talán ez az oka, hogy ez bizonyult a legalkalmasabbnak a múlt idejű történés, állapot, létel kifejezésére. Az igealakrendszer egyszerűsödése egyébként a germán és újlatin nyelvekből is adatható. Nálunk is jól megfigyelhető, hogy jóllehet az iskolában tanítják, a román köznyelvet beszélők nem élnek valamennyi múlt idejű igealakkal.

Meillet-nek elvitathatatlan érdeme tehát, hogy feltárta a nyelvtani rendszer legegyetemesebb fejlődési folyamatai egy részének kapcsolatát a gondolkodás fejlődésével, s hogy igyekezett bevonni a vizsgálódás körébe ebben az esetben is a társadalmi tényezőket, azonban nemegyszer eltúlozta e tényezők jelentőségét. Ide kell sorolnunk azt a törekvését, hogy igyekezett kapcsolatot megállapítani az európai civilizáció egysége és Európa nyelveinek bizonyos sajátosságai között, vagy azt a végső következtetést, hogy nagyon szoros kapcsolatnak kell lennie a nyelv és a társadalom szerkezete, struktúrája között. A nyelvtudomány tapasztalata amellett szól, hogy a nyelvtani rendszer és a társadalmi tényezők közt nem mutatható ki közvetlen kapcsolat. Ebben a lényeges kérdésben a strukturalisták közelítették meg leginkább az igazságot, hangsúlyozva a nyelvtani rendszer és **struktúra szilárdságát, önállóságát**, az e téren beállt változások megmagyarázásában pedig a rendszeren belüli összefüggések jelentőségét, a nyelv ökonómiájának mint állandóan ható tényezőnek a fontosságát. Különböző is a társadalmi tényezők a nyelvi változásoknak csak kiváltó okai. Az, hogy a változás milyen módon megy végbe, mindig az illető nyelv szerkezetétől és sajátos belső fejlődési törvényeitől függ.

Felmerült a nyelv és társadalom összefüggésének kérdésével kapcsolatban az is, milyen mértékben járulnak hozzá a nyelv fejlődéséhez a társadalom különböző rétegeihez tartozó egyének. Mint ismeretes, Vossler Karl fogalmazta meg a század elején azt a tételt, hogy a nyelv fejlesztésében, gazdagításában a nagy írók és költők, általában a nagy egyéniségek játsszák a legfontosabb szerepet, a tömeg mindössze átveszi, elsajátítja a tőlük létrehozott nyelvi eszközöket. A nagy írók és költők szerepe

az irodalmi nyelv kialakításában és fejlesztésében közismert, az a nyelvi anyag azonban, amelyből az írók és költők létrehozzák és állandóan gazdagítják az irodalmi nyelvet, az egész nép alkotása. Nem szabad szem elől tévesztenünk a népköltészet iratlan, de rendkívül színes, gazdag, kifejezőerőtől duzzadó nyelvezetét sem, amely szintén a nép alkotása.

5. A nyelvet azonban nemcsak eredete és fejlődése avatja társadalmi jelenséggé, hanem funkciója, szerepe is. A nyelv alapvető s egyben eredeti funkciója a társadalom tagjai közti kapcsolat, érintkezés biztosítása. Nyelv nélkül a társadalmi tevékenység megszervezése és végzése, e tevékenység során szerzett tapasztalatok, ismeretek rögzítése és továbbadása lehetetlen lett volna a múltban is, de elképzelhetetlen lenne még ma, az egyre tökéletesebb gépi berendezések feltalálása és egyre szélesebb körű alkalmazása korában is. A modern tudomány és technika számos olyan vívmánnyal dicsekedhetik, amely jelentős mértékben megkönnyíti az ember különböző területen kifejtett tevékenységét, egyre inkább hozzásegíti az embert ahhoz, hogy valóban a természet ura legyen. Olyan vívmánnyal azonban, amely a nyelv szerepét átvehetné, nem rendelkezünk. Sőt, *minél gyorsabb üteművé válik a fejlődés, az emberi haladás, annál jobban nő a nyelv szerepe és jelentősége.* A gyors fejlődés megköveteli ugyanis a nagy mennyiségű új ismeret rögzítését, szintetizálását, elsajátítását, illetőleg elsajátíttatását, s mindez a nyelv segítségével történik.

Grimmnek tökéletesen igaza volt abban, hogy a nyelv egyben történetünk is. Ő ezt elsősorban a múltra értette, vonatkoztatta. Az elmondottak szellemében ki kell azonban egészítenünk a nagy német nyelvész megállapítását azzal, hogy a nyelvtől jelentős mértékben függ a jövőnk is, és nemcsak egyik vagy másik nép, hanem az egész emberiség jövője, az egész emberi haladás magasztos ügye. S mert az a többször felbukkanó törekvés, hogy a nemzeti nyelv mellett, esetleg helyette elfogadtassanak a népekkel egy mindenki számára közös érintkezési eszközt, egyetlen világnyelvet, egyelőre megvalósíthatatlan, a nemzeti nyelvek megbecsülése, művelése, oktatásának tökéletesítése, modernizálása mindenütt egyike a társadalmi haladás szempontjából legfontosabb, legidőszekerőbb feladatoknak.

A nyelv azért töltheti be fontos társadalmi szerepét, mert rendelkezik egyrészt a közlés nyelvi eszközeivel, valamint azzal a tevékenységi formával (ez a beszédtevékenység), mely a nyelvi rendszer felhasználásával megformálja a mondanivalót, a közlés tartalmát tükröző mondatokat szerkeszt belőle, s ezeket a hangképző szervek segítségével mások számára felfoghatóvá teszi. Ezek szerint — s ezt már Saussure világosan megfogalmazta — különbséget kell tennünk a szorosabb értelemben vett *nyelv* és a *beszéd* között. A beszélés e két alkotóeleme jellegének és viszonyának kérdése Saussure könyvének megjelenése után vita tárgyát képezte. A nagy genfi nyelvész ugyanis nemcsak megkülönböztette a nyelvet és a beszédet, hanem az elsőt teljes egészében társadalmi, az utóbbit pedig egyéni jellegű jelenségeként kezelte. Mint ismeretes, szükségesnek vélte a langue-nyelvészeti és a parole-nyelvészeti különválasztását is. Kétségtelen, hogy a nyelvi rendszer társadalmi jellegű, másképpen nem lehetne az érintkezés eszköze. Ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy a nyelvi elemek felhasználási módjában már lehetnek, sőt van-

nak is egyéni vonatkozások. Az a másik végletet képviselő felfogás, mely szerint a nyelv mint olyan csak elvonatkoztatás, a valóságban csak egyéni nyelvek sokasága van, nem fogadható el, de az sem tagadható, hogy a nyelvi rendszer elemeinek felhasználási módjában társadalmi rétegenként, foglalkozási áganként, a beszélők műveltségi színvonalától függően, sőt egyénenként is eltérések figyelhetők meg. Különösen fontos a szerepe az egyéni tényezőnek a szépirodalom nyelvében, melynek állománya a költők és írók számára már nemcsak az egyszerű közlés, hanem a művészi ábrázolás eszköze.

Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a beszéd sem tekintendő teljes mértékben egyéni jellegűnek. Igaz ugyan, hogy e rendkívül bonyolult folyamat az egyénben megy végbe, az egyén azonban a beszédet környezetétől sajátítja el. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az sem, hogy az egyén élete egész folyamán az egész társadalom számára közös normák és törvényszerűségek szerint fejti ki beszédtevékenységét, a hangképzéstől kezdve egészen a mondat szerkesztésig.

Lényeges tudnunk tehát, hogy a nyelv társadalmi jellegű ugyan, de vannak benne egyéni vonatkozások is, a beszédtevékenység egyéni működés, igaz, de vannak benne társadalmi vonatkozások is. Még lényegesebb annak a hangsúlyozása, hogy a nyelv és a beszéd megkülönböztethető ugyan, de egymástól el nem választható. Az egyik a másik nélkül nemcsak elképzelhetetlen, hanem egyenesen életképtelen. A nyelvi rendszer a beszédétől elszakítva holt anyaggá válik, amelyet a nyelvtudomány tanulmányozhat ugyan, de csak mozdulatlanágában, nem mint „élő” nyelvet, mint ahogy a beszéd is csak nyelv segítségével lehetséges, nélküle elképzelhetetlen. A nyelv és a beszéd tehát egymással szoros kapcsolatban alakult ki és fejlődött, s együtt töltheti be az érintkezés eszközének szerepét is.

6. Befejezésül a nyelv és társadalom összefüggésének, a nyelv társadalmi szerepének itt éppen csak érintett kérdéskörével kapcsolatban elmondottakhoz szeretnénk néhány, többé-kevésbé gyakorlati természetű megjegyzést fűzni.

Elsőként a nyelv tanulmányozásának a fontosságát szeretnők hangsúlyozni. Különösen napjainkban, amikor a technikai tudományok gyakorlati jelentősége oly szembeötlő, sokan hajlamosak a nyelvtudomány lebecsülésére. Pedig a fejlődés egyik fontos eszközének a tanulmányozásáról van szó! Különben sem téveszthetjük szem elől azt a régi igazságot, hogy a tudományos élet összefüggő frontot alkot. Lehet, hogy pillanatnyilag egyik vagy másik szakaszon gyakorlati szempontból az előretörés fontosabb, lemaradni azonban egyik frontszakaszon sem szabad, mivel a nagy lemaradás kihathat az egész tudományos élet fejlődésére.

Nem egészen azonosak a nézetek a szépirodalom és a tudományos irodalom, valamint a publicisztika szerepének és jelentőségének kérdésében sem. A romániai magyar szellemi életben sajnálatos eltolódás ment végbe a szépirodalom és publicisztika javára, a tudományos irodalom rovására. Ha mérlegre tennők, mennyi szépirodalmi és publicisztikai jellegű írás jelent meg magyar nyelven az utóbbi negyedszázadban, és mennyi tudományos munka, nagy aránytalanság bontakoznék ki előttünk. Ennek a megszüntetése fontos művelődéspolitikai feladat.

A nyelv fontos társadalmi szerepéből önként következik a nyelvművelés fontossága. Amikor nyelvművelésről hallanak, a legtöbben nyelv-helyességi és tudománynpszerűsítő cikkekre vagy előadásokra gondolnak. Ennél sokkal többről van szó, hisz a nyelvi műveltség megalapozásában legfontosabb szerepe az iskolának van. Eppen ezért nagyon fontos az iskolai nyelvoktatás jó megszervezése, megfelelő tankönyvekkel és segédeszközökkel való ellátása, az egész tantestület együttműködése a gyerekek anyanyelvi kultúrájának állandó fejlesztésében. Fontos továbbá a nyelvek iránti érdeklődés felkeltése, annak a tudatosítása, hogy minden egyes ifjúnak arra kell törekednie, hogy anyanyelve és a román nyelv mellett elsajátítson egy világnyelvet is.

Ugyanakkor nagyon fontos feladat az is, hogy iskoláinkban a nyelvoktatás hatékonyságát, eredményességét fokozzuk. Itt mindenekelőtt a nyelvkönyvek kérdése merül föl. Elég jók, azonban kertelés nélkül meg kell mondanunk azt is, hogy nem állanak világszínvonalon. Kissé furcsán hangzik, de megfelel a valóságnak az az észrevételünk, hogy a nyelvtan többé-kevésbé öncélú tanítása csökkenti a nyelvoktatás hatékonyságát, eredményességét. Az idegen nyelvek oktatásában emellett megfigyelhető az a fogyatékoság is, hogy a beszédképesség kialakítására tanáraink még mindig nem helyeznek, illetőleg nem helyezhetnek kellő súlyt. Még mindig nem alkalmazzuk a modern nyelvoktatásnak azt az alapelvét, hogy először a nyelv beszélt változatát kell elsajátíttatni a gyerekekkel, hisz ez a nyelv elsajátításának természetes útja, s csak azután kell fokozatosan áttérni a nyelv írásban való használatára, a szépirodalmi szövegek tanítása pedig csak az egész folyamat betetőzése lehet. A nyelvtan — ismét hangsúlyozzuk — csak segédeszköz, ott vesszük igénybe, ahol az feltétlenül szükséges.

Az iskola megalapozza az ifjúság anyanyelvi, általában nyelvi műveltségét. A nyelvművelés folyamata ezzel természetesen nem zárul le, tovább folytatódik a nagyközönség számára írt nyelvművelő cikkekkel, tanulmányokkal, népszerűsítő előadásokkal. Ezen a szinten nyilvánvalóan megfelelő teret kell biztosítani a nyelvtudomány elérté eredmények közvetítésének, a nyelvi műveltség tudományos megalapozásának s a közönség bekapcsolásának, a nyelvtudományi eredmények révén is, a modern tudományos gondolkodás áramkörébe.

MEGJEGYZÉS. A szövegben hivatkozott néhány szakmunka mellett feltétlenül meg kell még említenünk az alábbiakat: Ferdinand de Saussure: *Cours de linguistique générale* (1916), magyar nyelven 1967-ben jelent meg *Bevezetés az általános nyelvészetbe* címmel; Antoine Meillet: *Linguistique historique et linguistique générale* (1921); André Martinet: *Économie des changements phonétique* (1955); *Éléments de linguistique générale* (1960); Révész Géza: *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache* (1946); Karl Vossler: *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* (1905).